

Zuivel en scheepsbouw pijlers van de Edamse economie

Over de geschiedenis van Edam hebben heel wat schrijvers hun licht laten schijnen. Maar meestal behandelden zij slechts een deel van het hele verhaal, of zij bleven grotendeels aan de oppervlakte. Een totaal overzicht, waarin nieuwe opvattingen over het ontstaan van Edam en de ontwikkelingen daarna uiteen worden gezet, ontbrak echter tot nog toe. Het pas verschenen boek van onze stads-genote Corrie Boschma-Aarnoudse *"Tot verbetering van de neeringe deser Stede, Edam en de Zeevang in de late Middeleeuwen en de 16de eeuw"* ¹⁾ brengt over een breed front en diepgaand de wordingsgeschiedenis van Edam en omgeving tot leven.

Het werk vormt de weerslag van een jarenlang onderzoek, waarop Corrie Boschma in januari van dit jaar aan de Universiteit van Amsterdam is gepromoveerd.

Rode draad

Het boek bevat zoveel interessante feiten en geschiedenissen, dat het ook gemakkelijk in delen is door te bladeren, al naar gelang de belangstelling van de lezer. Maar de rode draad door het geheel is - in een enkele zin gezegd - de sociaal-economische verandering van het veenweidegebied rond Edam van een typisch agrarische gemeenschap in de late Middeleeuwen naar een 'modernere' samenleving, waarin geleidelijk handel en scheepvaart, alsook ambachten en nijverheid zich ontwikkelden.

Daarbij bleven zuivelproducten zoals boter en kaas de belangrijkste onderdelen van de Edamse export en, door de kapitaalsintensiteit van de veeteeltsector, de basis voor de economie van de stad.

Maar in het boek gaat het niet alleen om Edam. Deze stad was het economisch middelpunt voor de dorpen Middelic, Kwadijk, Warder, Volendam en de rest van de Zeevang, waar de melkveehouderij het belangrijkste middel van bestaan was. Edam, aan het riviertje de Ije, was de marktplaats en uitvoerhaven voor het agrarische platteland. De stad en de dorpen waren zodoende op elkaar aangewezen.

Verder is gekeken naar de rol en de invloed van de gezagsdragers in deze ontwikkelingen. In de begintijd waren dit de Persijns en de graven van Holland. In de 16e eeuw echter kregen de plaatselijke bestuurders het steeds meer voor het zeggen. Maar de algemene, publieke belangen van de stad en haar burgers liepen niet altijd in de pas met de eigen zakelijke besognes van de bestuurders, die gekozen werden uit de kring van vermogende handelaren.

Pril Edam

Over het prille Edam is nu meer bekend, hoewel er volgens Corrie Boschma nog de nodige onzekerheden blijven bestaan. Waarschijnlijk is er in de 12e-13e eeuw ter plaatse van de Kleine Kerkstraat/Lingerzijde een nederzetting met een kapel (Onze Lieve Vrouwenkapel - nu de Speeltoren) gesticht. Op het kaartje, dat de groeifasen van Edam laat zien, is die eerste periode aangeduid met het cijfer 1.

De dikke lijnen geven schematisch de oorspronkelijke loop van de Ije aan en laten zien hoe dit riviertje de nog jonge plaats van noord naar zuid heeft doorsneden. Namelijk via de huidige M.Tinxgracht/Bagijnenland, door de Kaasmarkt, onder de nu aanwezige huizen van de Kleine Kerkstraat door, via het Boerenverdriet langs de Lingerzijde en vandaar langs het nu nog bestaande stroompje de Ije richting Volendam.

Haventje

Op de plaats van het Spui zou omstreeks 1300 dwars op de Ije een haventje zijn gegraven, met een dam of kade waarlangs kooplieden hun huizen bouwden. Na 1357, toen Edam stadsrechten kreeg, is een vermoedelijk al bestaand stroompje (langs de ringdijk rond de polder de Zeevang) verder uitgegraven als Voorhaven. Dit water liep naar het Oorgat aan zee, waar zich eveneens een kleine nederzetting ontwikkelde. Langs de Voorhaven rukte de bebouwing vanuit het centrum steeds verder op naar zee. De cijfers 1, 2a, 2b, 3a en 3b geven de volgorde aan waarin het vroegmiddeleeuwse Edam is ontstaan. Daarmee wordt de voorheen bestaande opvatting weersproken dat het

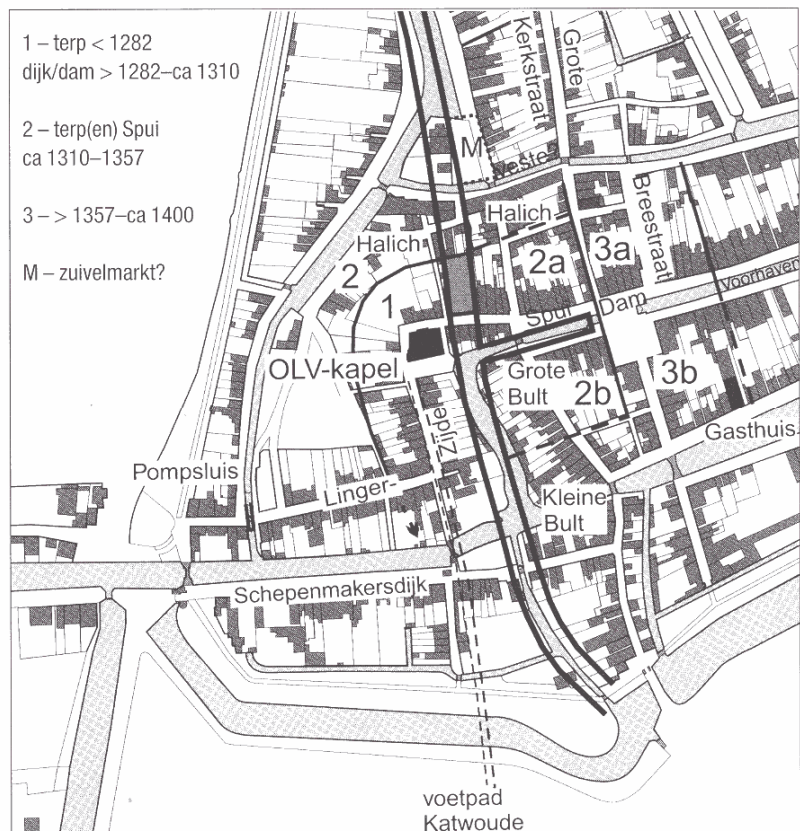
Links Spui. Waarschijnlijk eerste havenkade van Edam (ansichtkaart archief Oud Edam)

begin van Edam rond de Kleine Bult en het Dienaarssluisje moet worden gezocht.

Dam

Blijft de vraag wat met “dam” in de naam Edam precies kan zijn bedoeld. Dam kan betekenen dijk, wal, verhoogd voetpad of een kade. De kade bij de huidige Dam werd vroeger zo genoemd. In de 16e eeuw ontstond de benaming het Spui voor het water langs die kade, toen er tussen de Spuibrug en de Voorhaven sluisen werden aangelegd. Echter, de onzekerheid over de juiste verklaring voor de naamgeving van de stad blijkt al hieruit, dat het woordje “dam” net zo goed kan slaan op een waterkering in de IJse, die overigens wel door schepen kon worden gepasseerd. De meeste Hollandse ‘damsteden’ ontleen hun naam immers aan een dam of waterkering in een rivier. Amsterdam is hiervan een bekend voorbeeld. In het geval van Edam was dit misschien een kunstmatige vernauwing van de IJse. Het kan ook zijn dat er al een sluisconstructie was gemaakt. De dam zou in deze situatie hebben gelegen in de buurt van de huidige Kapsteeg.

Rode Edammertjes

Zoals gezegd was Edam het middelpunt van een veeteelconomie. De boeren uit de omringende dorpen brachten hun boter en kaas - toentertijd nog luxe producten - in Edam ter waag en op de markt. Daar kochten zij op hun beurt de spullen die zij voor hun bedrijf en bestaan nodig hadden, waarvan graan voor het bakken van broden wel het belangrijkste product was. Ook Edam telde heel wat veehouders, zij het dat deze “stadsboeren” hun bedrijf vrijwel altijd combineerden met een andere nering of bezigheid. Om die reden is het eigenlijk niet juist om van “boeren” te spreken. Maar geleidelijk verhuisde de veehouderij naar de dorpen, terwijl de handel in zuivelproducten zich in de stad concentreerde.

De stad exporteerde de befaamde “rode Edammertjes”, die vooral in de Zeevang werden gemaakt en hun populariteit te danken hadden aan hun ronde en kleine formaat, waardoor ze makkelijk waren te verhandelen. Ook het lage vetgehalte maakte ze bijzonder geschikt voor de export. Kaas uit de Zeevang werd hoofdzakelijk met Edamse schepen naar vooral de Overijsselse steden vervoerd (Kampen en Deventer), hoewel Amsterdam al in de loop van de 16e eeuw handel en transport van Edamse zuivelproducten wist af te snoepen. Het beurtveer Hoorn-Amsterdam, waarvan de schippers ook Edam aandeden, was hiervan de belangrijkste oorzaak.

Werven

De relatief kleine, maar belangrijke groep kaas- en graanhandelaren had voor haar exportactiviteiten

behoefte aan schepen. Enkele tientallen werven onstonden er, waar naast de eigen bevolking ook arbeiders uit de dorpen werk vonden. Corrie Boschma wijst er echter op dat door het ontbreken van overheidsreglementering en gilden - in tegenstelling tot de situatie in de grote steden - het moeilijk was voor de Edamse werven om het hoofd boven water te houden. Door de grote aan-

Volgorde van de terpenaanleg langs de IJse (tekening C. Boschma-Aarnoudse, pag 78 uit besproken boek)

Noordhollandse boerin bezig met kaasbereiding (foto Zwarthoed, uit besproken boek)

Kranige Edamse vrouwen

Corrie Boschma schrijft in haar boek *Tot verbetering van de neeringe deser Stede* dat er op veel plaatsen een vrouwenoverschot bestond, ook in en rondom Edam.

In de tweede helft van de vijftiende eeuw bijvoorbeeld steeg het aantal alleenstaande vrouwen onder de bevolking aanzienlijk. In de stad behoorde 25,5 procent van de Edamse inwoners tot deze categorie en in de omringende dorpen 20,4 procent. Bijna de helft van hen bezat een eigen huis. In later jaren liepen deze percentages zelfs nog op.

Een verklaring voor dit vrouwenoverschot is niet zonder meer te geven en er bestaan hierover bovendien verschillende opvattingen. In een grote stad als Amsterdam, met hoge percentages laag- en minvermogens, deed zich hetzelfde voor. In economisch slechte tijden zochten de mannen vaak hun geluk ergens anders, als ze in de eigen woonplaats geen werk konden vinden. Bijvoorbeeld in grotere steden als Amsterdam, waar zij wel aan de slag hoopten te kunnen komen. De verschillende economische sectoren waren bovendien sterk seizoensgebonden, wat het rondreizen van mannen bevorderde. Ook de geloofsvervolgingen in de Spaanse tijd konden mannen naar een vluchtplaats buiten de eigen omgeving jagen.

Wat Edam betreft betekende een en ander dat de huwelijkskansen voor vrouwelijke inwoners niet zo gunstig waren. Daardoor trouwden zij vaak op latere leeftijd en hun gezinnen waren kleiner. Het lijkt erop dat hierdoor het geboortenoverschot gering was. De groei van de stad

en de dorpen was dan ook vooral te danken aan immigratie.

Tweeverdieners

De vrouwen hebben in de economie van Edam en omgeving gedurende de latere Middeleeuwen een vooraanstaande positie ingenomen. In de rijkere wijken van de stad woonden relatief veel alleenstaande vrouwen en velen waren zelfstandig ondernemer. Vaak stond een vrouw aan het hoofd van een gezin.

Stedelijke voorschriften verboden vrouwen in die tijd om een eigen bedrijf te leiden. Maar in de praktijk trok men zich daar weinig van aan, omdat men wel gedwongen was de zaken over te nemen als de mannen zich genoopt zagen elders werk te zoeken.

Maar afgezien van dit alles werd het in de Middeleeuwen heel normaal gevonden dat vrouwen werkten, hetzij als zelfstandig ondernemer of in loondienst bij anderen. In de textiel, horeca (waardinnen in herbergen), detailhandel en voedselvoorziening bijvoorbeeld, waren vrouwen sterk vertegenwoordigd. Maar ook bij zwaarder werk, zoals in de bouw of bij het dijkherstel, waren vrouwen ingeschakeld. Omdat zij bestuurlijk geen invloed hadden, was hun rol in het moderniseringsproces naar een vroeg-industriële samenleving echter van ondergeschikte betekenis.

L.H.

tallen was de spoeling soms dun, zeker in jaren wanneer het minder goed ging in de scheepsbouw. Ook stelde de geringe diepte van de Edamse wateren beperkingen aan de omvang van de schepen die hier konden worden getimmerd. Verhalen dat grote Oost-Indiëvaarders hier van stapel liepen berusten dan ook grotendeels op legendevorming. Het ging hoofdzakelijk om schuiten en Zuiderzee- en beurtschepen.

Toch was de behoefte aan scheepsruimte groot genoeg om een groot deel van de Edamse loonarbeiders van werk te voorzien. De houthandel die aanvankelijk een nevenactiviteit van de scheepsbouw was, profiteerde daarvan mee en ontwikkelde zich steeds meer als een zelfstandige bedrijfstak.

Opstand en stedelijke allure

De jaren van de opstand tegen het Spaanse bewind rond 1570 - Edam liep in 1572 over naar het kamp van de prins van Oranje - brachten ook voor Edam de overstap naar een modernere en sociaal-economisch rijkere tijd, die in Holland wel bekend staat als de "gouden eeuw". De Edamse bestuurders ontwikkelden veel initiatieven die de

economie van de stad versterkten. Deze overgang weerspiegelt zich in de titel van het boek: *Tot verbetering van de neeringe deser Stede*.

Dit was ook de periode waarin Edam zijn dorpse karakter langzamerhand afschudde en zich ontwikkelde tot een echte - zij het in vergelijking tot de andere Hollandse steden - bescheiden handels- en nijverheidsstad. Het groeiend geldverkeer ging steeds meer als smeermiddel voor scheepsbouw, houthandel, lijnbanen, brouwerijen en zuivelhandel fungeren. Edam kreeg een zekere moderne allure, met een stadhuis als symbool van wereldlijke invloed, met omwallingen, een Latijnse school (voor de opleiding tot maatschappelijke en handelsfuncties), met gebouwen voor liefdadigheid en een prestigieuze kerk. Met deze belangrijke episode in de ontwikkeling van Edam sluit Corrie Boschma haar boek af.

Luuk Hovenkamp

¹⁾

Uitgeverij Verloren

ISBN 90-6550-716-7

prijs in de boekhandel € 25